

ŞEYH HASAN, BÖLGESİNİN ULU EVLİYASIDIR

Dr. İsmail KAYGUSUZ

23 Mayıs 1983 yılında İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nde yapılan Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Araştırma Sempozyumu'nda **Şeyh Hasan (Oner) Onar**'ı, bir Doğu Anadolu köyünün kültürel geçmişi üzerinde araştırma çerçevesinde, “

Adı bilinmeyen bir Türk kolonizatörü

” başlığı altında bir bildiriyle bilim dünyasına sunmuştum. Onar Köyü'ndeydi Şeyh Hasan'ın türbesi. Soyundan geldiğimiz atamıza saygımızı, onu evliyalaştırarak sürdürüp bugüne getirmiştik. Sığınağımızdı, ziyaretgahımızdı Onar Dede türbesi; mutlu günlerimizde üzerinde kurban keser lokma dağıtır, acılı günlerimizde yardım diler ve onun kutsallığına sığınırız.

Şeyh Hasan'ın gerçek kişiliğini ne biliyor ne de merak ediyorduk. Sadece o bizim atamız, kerametleriyle tanıdığımız evliyamızdı; kuru bastonunu toprağa sokunca yeşerip “Sakız Baba” oluşmuş, bir tekme vurunca su çıkmış “Pınar” olmuş, tekkesini kurarken ağaç aramaya çıkmış bir koca kiraz ağacı, köküyle göçeğiyle kendiliğinden düşüp peşine gelmiş. Bir tas çorba ve bir torba arpayla padişahın üç bin atlı ve üç bin yaya askerini atlarıyla birlikte doyurmuş...

Şeyh Hasan Onar'ın kimliği masalsı anlatımlar biçiminde geldiği gibi, halk ozanlarının şiir diliyle de günümüze ulaşmıştı. Üç yüz yıl sonra Pir Sultan Abdal O'nun için bir nefes yazıp, “yetiş Onar Dede sen imdat eyle” diye yalvarıyorsa oldukça önemliydi. Elbetteki bu söylenceler gözardı edilemezdi. Ancak keramet söylenceleri, içlerinde gerçeğe ışık tutan özü taşımakla birlikte, gerçekliğin, gerçek bilginin kendisi değildir, olamaz. Somut gerçeği yakalamak için maddi kanıtlara gereksinim vardı. Bunun üzerine türbenin bulunduğu Onar Dede mezarlığındaki taşları tek tek inceledik; tipik Selçuklu Dönemi mezar taşlarıydı. Bu taşlardan biri üzerine kazınmış, mezarlık sakinlerinin mensup oldukları Türk boyunun damgasını bulmuştuk. Bir de Şeyh Hasan Onar'e ait vakıf belgesinin 17. yy. kopyası ortaya çıkınca çalışma kolaylaşıyordu. Şeyh Hasan'ın yaşadığı tarihsel dönemi tam aydınlatan ve kişiliği üzerinde doğru tanıların ipuçlarını veren bu maddi kanıtlarla, söylencelerde olağanüstülükler, yani kerametler olarak verilmiş olayların yorumu daha nesnelleşir ve gerçeğe ulaşılabilirdi.

Böylece masalsı ve şiirsel anlatımlarla gelen söylenceleri, mezar taşları ve vakıf belgesindeki verileri karşılaştırıp, çözüme ulaştırarak sağladığım bilgiler bir sentez oluşturdu. Ama o günün üniversite koşulları ve benim özel durumum daha fazla kitaplık çalışması yapmama ve yeni veriler bulmama, hatta saptadığım kaynaklara ulaşmama engel olmuş; bu yüzden aceleyle Şeyh Hasan Onar üzerinde sunduğum bildiriye bir kitapçık olarak çıkarmak durumunda kalmıştım.

Bununla birlikte, Şeyh Hasan Onar hakkında, şiirsel ve masalsi anlatılar ile diğer maddi kanıtlardan elde ettiğim bilgilerle doğru sonuçlara varmış bulunuyordum: Şeyh Hasan Onar, Türkmen topluluklarından çok çeşitli kolları olan bir Bayat oymağının ana tarafından Ali soylu inançsal başkanı “Şeyhi”, ve yönetici önderi ‘Beg’i konumundadır. Mezar taşı üzerindeki damga Bayat boyu damgalarının bir çeşitlemesiydi. 1224 yılında (Hicri 621) Sultan Alaaddin Keykubat adına, “Mir-i Azam beledisi”, yani bölgenin yüce Emiri tarafından Şeyh Hasan Oner’e, sınırları belirtilen ve içinde bugün Onar köyü bulunan arazi zaviye vakfı olarak verilmiştir. Sınırboyu yerleşim yeri olarak burası, kendisine bağlı Türkmen aşiretlerinin inançsal ve yönetim merkezi durumuna girmiştir. Ancak zaten onun konar-göçer grupları, Anadolu’ya girdiğinden beri, Malatya’nın kuzeyinde Tohma suyunun Fırat’a karşıt yerden, Arapgir’e kadar uzanan topraklardan ekip-biçme, yaylak ve konaklama olarak yararlanmaktaydı. Şeyh Hasan, Sultan Alaaddin’e, Massara kalesindeki tutuklu günlerinden beri yakın bulunmaktadır. Ayrıca Selçuklu büyük emirlerinden Bahaaddin Kutluğca’yı Irak topraklarında tanımış. Kendisine vakfı veren Eseduddin Ayaz ve Mubarezüddin Ertokuş ile 1223’te Kalanoros (Alaiye) kalesinin fethine katılmıştır. 1226’da Alaaddin’in doğu (Fıratboyu) seferlerinde, Şeyh Hasan Onar zaviyesinin gelirini, Sultanın askerlerinin beslenmesi ve donanımına harcamış. Kendisi de savaşçı erleriyle birlikte bu fetihlere katılmıştır.

Öyle anlaşıyor ki, Şeyh Hasan Onar kendisini başlangıçta, Sultan’ın hizmetinde de bir Emir görmeye başlamış ve belki de bir temlik bekliyordu.

Nüfusu kalabalık, insan ve silah gücü yerindeydi. Malatya yazılarında Tohma ve Fırat boylarında konar-göçer yaşarken zindandaki Sultan’a gönüllü korumalık yaparak çok yakınında bulunduğundan, büyük vaatler almış olmalı. Kuşkusuz bazı sırlarını da biliyordu. Ne zaman ki, bizzat eliyle onu zindandan çıkartıp götürerek tahta oturtan emir Seyfeddin ve Bahaaddin Kutluğca dahil, tam yirmidört emiri bir gecede boğdurttuğunu duyduğunda, herhalde büyük korkular yaşadktan sonra kendine gelmişti.

Şeyh Hasan Onar, çok geniş olan Bayat boyu insanlarını yerleştirebileceği bir il veya büyük bir belde arazisi temliği ve Sultan Sarayı’na yakın olmayı beklerken, sadece kendi kabile ve sülalesi için küçük bir zaviye vakfı ile arazi bağışlanmış. Olasıdır ki, Horasan, İrak ve El Cezire’den çekip Anadolu’ya getirdiği binlerce çadırlık koca Bayat Boyu bu nedenle dağılmıştır. Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat bütün Alevi Türkmenleri sınır boylarına yerleştirerek, şeyhlerine-pirlerine Sünni şeriatı kurallarınca -istendiği zaman gelirini devletin kullanması koşuluyla- bir zaviye vakfı arazisi vererek, merkezi hükümeti güvenceye alıyordu. Konya Selçuklu Sultanlarının devlet siyaseti buydu. O’nu hayal kırıklığına uğratan aynı durum, Şeyh Hasan Onar için de geçerlidir. Çünkü bu, Selçuklu Sultanları tarafından Melikşah’tan beri uygulanan, Nizamülmülk’ün koyduğu siyasetti: Türkmenler-Oğuzlar yönetime yaklaştırılmamalı,

bir başka deyişle yönetimden alabildiğine uzak tutulmalıdır!

Böylece Şeyh Hasan Onar'ın Bayat Türkmenleri de öbür Türkmen grupları gibi yönetimin ve emirlerin baskı ve zulümden nasibini almış. Sonuçta Şeyh Hasan Onar yaşamının son yıllarında kendini Baba İlyas-Baba İshak önderliğindeki büyük Babai başkaldırı hareketinin içinde bulmuş ve onun hazırlayıcılarından olmuştu. Bugün bile Onar köyünde hala, Dede'lere kendi aralarında "Baba Resul" diye hitap ediliyor. Böylece o büyük toplumsal hareketin anısı -bilinçsizce de olsa- yaşatılmaktadır.

Şeyh Hasan Onar'ın Fütüvvet Örgütlenmesiyle İlişkisi:

Şeyh Hasan Onar'ın, Anadolu'da ilk Fütüvvet (Ahi) örgütlenmesinin kurucuları arasında bulunduğu Prof. Dr. Mikail Bayram tarafından ortaya çıkarıldı. Prof. Bayram, "Ahi Evren ve Ahi Teşkilati'nin Kuruluşu" kitabında şu bilgiyi vermektedir: "Anadolu'da Fütüvvet hareketi, Abbasi Halifesi en-Nasir li-Dinillah ile siyasi ve kültürel temasa geçilmesiyle başlamıştır... I. Giyaseddin Keyhusrev, ikinci defa tahta geçer geçmez, hocası Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak'i cülusunu Abbasi Halifesine bildirmek üzere Bağdat'a göndermiştir. Şeyh Mecdüddin bu diplomatik vazife sırasında o yıl (601/1204) Bağdad üzerinden Hacca gitmiş, dönüşte gene beraberinde birçok ilim ve fikir adamı Şeyhleri getirmiştir..."

Bu heyette Şeyh Hasan Onar'da vardır. Halife Nasır'ın Selçuklu Sultanına fütüvvet şalvarı giydirmek ve fütüvvet kuşağı bağlamak için gönderdiği mutasavvıf şeyhlerin hemen hepsi Şafii mezhebinden ve işâri inançlıydı. Şeyh Hasan Onar ise Alevi ve Horasan Pirlerinden biri; ana tarafından Ali soylu, yedinci imam Musa Kazım kolundan gelmektedir.

Çok büyük olasılıkla Şeyh Hasan'a bağlı El-Cezire Türkmen boylarının askeri gücü, Bağdad Halifesinin nezdinde onu önemli kılıyordu. Ama topluluğu toparlayıp Irak'ı terketmesi Halife'nin daha fazla işine gelirdi. Tam 46 yıl yönetimde kalan Halife Nasır Lidinillah zalim ve baskıcılığı kadar, geleceği gören, çok kurnaz bir siyasetçiydi. İlk yaptığı fütüvvet örgütlenmesinin toplumsal ve siyasal içeriğini boşaltarak, sadece din ve zanaat-ticaret ilişkilerindeki yenilikleri devlet siyaseti yapıp, Halifeliğe bağlı Sünni vassal devletlere de kabul ettirmesi oldu. Bunu töreleştirdi. Bu siyaset hem Şii tebasını hem de Suriye ve İran-İrak Batınilerini memnun ediyordu. Ayrıca İran ve Suriye'de çok sayıda kaleleri bulunan Alamut Nizari Devletinin imamı II. Celaleddin Hasan (1210-1221) ile yaptığı anlaşmayla ona kabul ettirdiği gevşek şeriat ile kendisine bağlamış. Bu arada Alamut fedai'lerini bile kullanarak birçok düşmanını ortadan kaldırtmıştı. Oysa bir proto-Alevi kuruluşu olarak, 6. İmam Cafer Sadık'ın (Ö.765) koyduğu ilkelere dayanan

Fütuvvet (yiğitlik, gençlik) kardeşlik örgütlenmesi 9.-10. yy. boyunca, özel mülkiyetin olmadığı erken-İsmaili (Karmati) “Darü'l Hicra”larında inançsal, siyasal ve ekonomik yaşam biçimi olmuştur. “La feta illa Ali, la seyfe illa zülfikar” (Ali gibi yiğit, zülfikar gibi kılıç yok) Hadis’inden hareket edilerek; yiğitlik, cesaret, cömertlik, bilgelik ve doğruluk gibi erdemlerin sahibi Hz. Ali örnek alınmıştır. Bu dönem içinde yaratılan, İhvan-i Safa (Saflik Kardeşleri) gibi doğal ve doğa ötesi bilimler, felsefe, sanat ve zanaat, matematik, cebir-geometri ve hekimlik bilgilerini içeren dev bir ansiklopedik yapıyla Fütuvvet’in kapsamı genişletilmiş. Bu yapıt Karmati ve Alamut-Suriye İsmaili “Federaif cumhuriyetlerinin anayasasına” dönüşmüştü.

Büyük olasılıkla bölgedeki İsmaili kaleleriyle ilişkisi bulunan Şeyh Hasan Onar, Bağdad’ın güneydoğusundaki Tıb Çayı’nın kaynağına yakın yerde bulunan Türkmenlerin yaşadığı Bayat Kalesinin beğiydi. Bu elçilik heyetine katıldığı sırada genç denilecek yaşta idi. Başında bulunduğu ve Kaleye sığmayan Türkmen topluluğunu, Rum (Anadolu) ülkesine çıkarma ve konar göçerlerinin otlak ve yaylaklardan yararlanması için Selçuklu Sultanı ile görüşmek onun için önemli bir fırsattı. Halife Nasır’ın Selçuklu Sultanı’na, sözde Anadolu’da fütuvvet örgütünü kurmaları için gönderdiği bu törensel heyette bulunmasından bazı ayrıcalıklar sağlamış olmalıdır.

Açıkkçası bu siyasi ilişkilerden kazanımlarını kendi topluluğu için kullanmıştır. II. Gıyaseddin Keyhusrev (1204-1211) döneminde topluluğunu Anadolu’ya getirmiş olduğu anlaşılan Şeyh Hasan Onar, O’nun 1211 yılında ölmesi üzerine Sultanlığı ele geçiren I. İzzeddin Keykavus’a (1212-1220) karşı, Malatya çevresindeki tutuklu yıllarında dahi I. Alaaddin Keykubat’ın yanında bulunmuştur. Sonuçta kullanılan ve Sultanların siyasetine boyun eğmek zorunda kalan Şeyh Hasan Onar olmuş ve kendisine bağlı Bayat Türkmen grupları Anadolu’nun hemen her tarafına dağılmıştır.

12. yüzyılın ikinci yarısı ile 13. yüzyılın ikinci yarısının ilk çeyrek yıllarına kadar yaşamış olan, Şeyh Hasan Onar çok önemli Alevi Türkmen Şeyhi ve önderlerindedir. O’nun soyundan gelmiş olmak, hem bana hem de can dostum İsmail Onarlı’ya büyük onur vermektedir. Şeyh Hasan Onar’a ilişkin başlattığım çalışmayı İsmail Onarlı, uzun yıllar ulaşabildiği yazılı ve sözlü kaynaklardan araştırma, inceleme ve görüşmeler yaparak ilerletti, ayrıntıladı.

Evliyamız, atamız ve köyümüze adını veren: Şeyh Hasan Onar’ı soyuyla sopyuyla; inançsal, siyasal ve oymak-aşiret ilişkileriyle Horasan’dan Onar köyü’ne kadar getirdi. Maddi olanaksızlıklar yüzünden büyük kitaplıklarda ve Başbakanlık arşivlerinde saptadığı, fakat ulaşmadığı belge ve kaynakları tarayamadı. Onun bu özverili çabalarıyla, hiçbir maddi yardım almaksızın kendi olanaklarıyla başardı. Vaktiyle Zâbit (Mülâzim) Hüseyin (Güney) Efendinin; Vakıf ve Cami arazilerinin Arapgir ağalarından geri alınması için yaptığı hukuk müccadelesinde

ve benim Onar Köyü'nde yaptığım arkeolojik çalışmalarda olduğu gibi, İsmail Onarlı da örnek bir davranış gösterdi. Bugün henüz toplumumuz için tarihsel ve kültürel değerler hiçbir Őey ifade etmiyor. Elbette bu durum aşılacak ve aėdař düzeye toplumumuz gelecektir. İncim da bu yöndedir. Tüm tarih, kültür, sanat ve edebiyat alanındaki çalışmalarımda bilimsel yöntemle ve çağcıl yönde sürecektir.